בין ראיית אברהם לראיית משה

וַה׳ אָמַר אֶל־אַבְרָם אַחֲרֵי הִפָּרֶד־לוֹט מֵעִמּוֹ שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אַתָּה שָׁם צָפֹנָה וָנֶגְבָּה וָקֵדְמָה וָיָמָּה: כִּי אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד־עוֹלָם: (בראשית יג יד-טו).[1]

עֲלֵה רֹאשׁ הַפִּסְגָּה וְשָׂא עֵינֶיךָ יָמָּה וְצָפֹנָה וְתֵימָנָה וּמִזְרָחָה וּרְאֵה בְעֵינֶיךָ כִּי־לֹא תַעֲבֹר אֶת־ הַיַּרְדֵּן הַזֶּה: (דברים ג כז).[2]

מכילתא דרבי ישמעאל בשלF ח מסכתא דעמלק פרשה ב – שתי הראיות

... אמר לפניו: ריבונו של עולם, אם כן הוא, אראנה במראית העין. ובדבר זה נאמר לו: ״עלה ראש הפסגה״.[3]

ר׳ חנינא בן עקביא אומר: חביבה היא ראייתו של אברהם אבינו יותר מראייתו של משה, שבאברהם לא לְבָטוּהוּ ובמשה לְבָטוּהוּ.[4] באברהם מה הוא אומר? ״שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפונה ונגבה וקדמה וימה״ (בראשית יג יד),[5] ובמשה מה הוא אומר? ״עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה ותימנה ומזרחה וראה בעיניך״ (דברים ג כז) - עלה והבט וראה.[6]

מנין לכל הבקשות כולן שבקש משה לראות הראהו הקב״ה? שנאמר: ״ויראהו ה׳ את כל הארץ מן הגלעד עד דן״ (דברים לד א) - זו ארץ ישראל. בקש לראות בית המקדש והראהו, שנאמר: ״את הגלעד״ - ואין גלעד אלא בית המקדש ... מנין שהראהו אף שמשון בן מנוח? שנאמר: ״עד דן״ ...[7] ומנין שהראהו לברק? שנאמר: ״ואת כל נפתלי״ ... ומנין שהראהו יהושע במלכותו ... ומנין שהראהו גדעון ... [8]

---

[1] הבטחה זו לאברהם לא נאמרה לו מיד בכניסתו לארץ, אלא לאחר שהוא מגלה שבמקביל לכניסתו לארץ ״והכנעני אז בארץ״. ראו רש״י יב ו: ״שהיה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם״, ולאברהם שהוא מזרעו של ם מובטחת הארץ! ההבטחה ניתנה גם לאחר ההתנסות של הירידה למצרים, ולאחר הריב בין רועי אברהם ורועי לוט (עליו הרחבנו בדברינו פרידת אברהם ולוט) כאשר הארץ המובטחת לא יכולה, לכאורה, לשאת את שניהם (אז איך תישא את זרעו הרב המובטח?). הפרשנים והמדרשים עמדו על הקשר זה, הן במבט לאחור והן במבט קדימה למלחמת ארבעת המלכים בפרק יד הסמוך ולהפיכת סדום בפרשה הבאה, בהם נבחן אברהם אם אכן הוא מרגיש אחריות למה שקורה ״בארץ אשר אראך״ ושהובטחה לו ולזרעו.

[2] ובסוף הספר, דברים לב נב: ״כִּי מִנֶּגֶד תִּרְאֶה אֶת־הָאָרֶץ וְשָׁמָּה לֹא תָבוֹא אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אֲנִי נֹתֵן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל״. כמה קולמוסין נשתברו וכמה דיותות נשפכו על נושא זה של מניעת כניסתו של משה לארץ ישראל (ואף אנחנו שלחנו בו יד בדברינו כי לא תעבור את הירדן הזה בפרשת ואתחנן)! אבל הפעם נתמקד במילים: ״שא עיניך״ - ראה את הארץ לכל ארבעת רוחותיה. קריאה משותפת: לאברהם בתחילת המקרא: ״שא נא עיניך״ וקריאה כפולה למשה בסוף התורה: ״ושא עיניך״ ״וראה בעיניך״. הקריאה ״ראה״ לאברהם היא ״מן המקום אשר אתה שם״, ואילו הקריאה ״ראה״ למשה, היא משום ״כי לא תעבור את הירדן הזה״. קריאת התורה במזור מעגלי שנתי, מזמנת לנו קשר קרוב בסמיכות של משה ואברהם – מספר דברים אל ספר בראשית (ולא בכיוון הרגיל מבראשית דרך שמות-ויקרא-במדבר עד דברים). אברהם העברי עומד בהרי ארץ ישראל המערבית וצופה בה 360 מעלות. משה שנשאר בעבר ההוא (ממנו בא אברהם), עומד בהרי מזרחה של הארץ וצופה במערבה 180 מעלות במלוא אורכה.

[3] כך מסתיימת דרשה קודמת שם של ר׳ חנניה בן אידי שמתאר בצבעים עזים את תחנוני משה להיכנס לארץ (״היה משה מוטה על רגליו של אלעזר ואמר לו: אלעזר בן אחי, בקש עלי רחמים״) ומסיים בקטע שהבאנו. לאחר שראה משה שנגזרה הגזרה ואין להשיב, הוא מבקש לפחות לראות את הארץ ועל כך נענה בחיוב. אבל גם זה לא ניתן בלי מאמץ: ״עלה ראש הפסגה״. סיום דרשה זו מתחבר יפה עם הדרשה הבאה של ר׳ חנינא בן עקביא שהיא עיקר דברינו.

[4] ליבטוהו – הטריחו אותו, ייגעו אותו. אדם שמייגע ומטריח את עצמו (במחשבות) הוא מתלבט. ראו השורש לב״ט במילונים. ראו גם הפסוק במשלי י ח: ״חֲכַם־לֵב יִקַּח מִצְוֹת וֶאֱוִיל שְׂפָתַיִם יִלָּבֵט״ ומפרש רש״י שם: ״ואויל שפתים ילבט - לשון יגיעה ויש בספרי בפרשה ויהי העם כמתאוננים (במדבר יא) אמרו כמה נתלבטנו בדרך״. ובמדרש בראשית רבה נב ג בהקשר של לוט לאחר מהפכת סדום: ״ואויל שפתים ילבט - זה לוט שהיה אויל בשפתיו ... מה גרם לו? – ילבט, הביא עליו לבטי לבטים״.

[5] ״מן המקום אשר אתה שם״, היינו שאברהם לא היה צריך לטרוח ולעלות למקום גבוה על מנת לראות את הארץ. ואולי הכוונה במילים: ״מן המקום אשר אתה שם״, לא דווקא ברגע זה ובמקום זה, אלא בכל מקום שתגיע אליו שא עיניך לארבע רוחות השמים וראה את הארץ היעודה לך ולזרעך. בכך מוסברת הסתירה לכאורה עם הפסוק הסמוך: ״קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי לְךָ אֶתְּנֶנָּה״ - הרי שיש כאן טרחה. אם לא לעלות בהר, אז לפחות ללכת לאורך הארץ ורוחבה! אלא שהדרשן מדבר על הטרחה לצפות בארץ ממקום מסוים דווקא. אברהם צפה בה מכל מקום אשר הוא שם ואולי מספר פעמים ולא רק אחת כמשה מראש הפסגה ערב מותו וכפיצוי על אי כניסתו לארץ.

[6] היגיעה והלביטה במשה לא היו רק בעלייה הפיסית להר כל כך גבוה, אולי הגבוה שבהרי עבר הירדן המזרחי המשקיף על ארץ ישראל המערבית, אלא גם בכך שעלייה זו לראש הפסגה קשורה במותו של משה. זו דרכו וזו עלייתו האחרונות. ראו הפסוקים המשלימים בסוף ספר דברים, שקראנו בשמחת תורה לחתן משלים התורה, פרק לד פסוקים א-ה: ״וַיַּעַל מֹשֶׁה מֵעַרְבֹת מוֹאָב אֶל־הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפִּסְגָּה אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי יְרֵחוֹ וַיַּרְאֵהוּ ה׳ אֶת־כָּל־ הָאָרֶץ אֶת־הַגִּלְעָד עַד־דָּן: וְאֵת כָּל־נַפְתָּלִי וְאֶת־אֶרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְאֵת כָּל־אֶרֶץ יְהוּדָה עַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן: וְאֶת־הַנֶּגֶב וְאֶת־הַכִּכָּר בִּקְעַת יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים עַד־צֹעַר: וַיֹּאמֶר ה׳ אֵלָיו זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה הֶרְאִיתִיךָ בְעֵינֶיךָ וְשָׁמָּה לֹא תַעֲבֹר: וַיָּמָת שָׁם מֹשֶׁה עֶבֶד־ה׳ בְּאֶרֶץ מוֹאָב עַל־פִּי ה׳ ״.

[7] וראייה זו מתחברת גם לאברהם שרדף את ארבעת מלכי הצפון ״עד דן״. וצפה אברהם שעתידים בניו, שבט דן, לעבוד שם עבודה זרה ״ותשש כוחו מעליו״. בעבודה זרה זו ״שותף״ גם משה שעפ״י המדרש הכהן של פסל מיכה שבני דן לקחו איתם בכוח במסעם צפונה היה מבני בניו של משה (בבא בתרא קט ע״ב ועוד). ראו דברינו פסל מיכה בדפים המיוחדים.

[8] והמדרש, ממשיך ומפרט את כל מה שראה משה, לא רק במבט קדימה לעתיד: ליהושע, לדבורה וגדעון, למלכות דוד, לגוג ומגוג ועוד, אלא גם במבט אחרונה לקברי האבות שבנגב, למהפכת סדום ועמורה ולאשת לוט – היינו לתקופתו של אברהם. האם ראה משה

ספרי במדבר פרשת פינחס פיסקא קלו – ראייה של נחת וראייה של צער

״ויאמר ה׳ אליו זאת הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וגו׳ (דברים לד ד).[9] ר׳ עקיבא אומר: מגיד הכתוב שהראהו המקום למשה את כל חדרי ארץ ישראל כשולחן ערוך, שנאמר: ״ויראהו ה׳ את כל הארץ״.[10] ר׳ אליעזר אומר: נתן כח בעיניו של משה וראה מסוף העולם ועד סופו. וכן אתה מוצא בצדיקים שרואים מסוף העולם ועד סופו, שנאמר: ״מלך ביופיו תחזינה עיניך״. נמצאת אתה אומר: שתי ראיות הם: אחת ראייה של נחת ואחת ראייה של צער. באברהם הוא אומר: ״שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם״ (בראשית יג יד) - זו היא ראייה של נחת. במשה הוא אומר: ״עלה אל הר העברים״ (דברים לב מט), ״עלה ראש הפסגה״ (שם ג כז) - זו היא ראייה של צער.[11]

מדרש תנאים לדברים פרק לד פסוק א – יהושע מצטרף

ר׳ חנינה בר יעקב אמר: חביבה ראייתו של אברהם משל משה ומשל יהושע. אברהם: ״קום התהלך בארץ לאורכה ולרוחבה״ (בראשית יג יז). ומשה ראה אותה בכל צורכה, ויהושע כיבשה ולא ראה אותה.[12]

מסכת נדרים כב ב – ספר יהושע המשך לתורה

אמר רב אדא ברבי חנינא: אלמלא חטאו ישראל - לא ניתן להם אלא חמישה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא.[13]

גם את אברהם שעומד ומביט על הארץ שהובטחה לו ושמכוחה בני דור יציאת מצרים עומדים כעת להיכנס לארץ? האם ראה אברהם גם את משה המנהיג הגדול שעל ידו התקיימה ההבטחה ״ודור רביעי ישובו הנה״ אבל הוא עומד מנגד ולא זוכה בעצמו להיכנס לארץ?

[9] זה הפסוק שכבר הבאנו בהערה 6 לעיל, בסוף ספר דברים, ממש לפני פטירתו של משה: ״וַיֹּאמֶר ה׳ אֵלָיו זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה הֶרְאִיתִיךָ בְּעֵינֶיךָ וְשָׁמָּה לֹא תַעֲבֹר״. הנה אני מקיים (סוף סוף) את הבטחתי לאבות, את דברי לאברהם: ״שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אַתָּה שָׁם צָפֹנָה וָנֶגְבָּה וָקֵדְמָה וָיָמָּה: כִּי אֶת־כָּל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד־עוֹלָם״, את דבריי אליך בתחילת השליחות: ״וַיֹּאמֶר ה׳ רָאֹה רָאִיתִי אֶת עֳנִי עַמִּי אֲשֶׁר בְּמִצְרָיִם וְאֶת צַעֲקָתָם שָׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נֹגְשָׂיו ... וְאֵרֵד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וּלְהַעֲלֹתוֹ מִן הָאָרֶץ הַהִוא אֶל אֶרֶץ טוֹבָה וּרְחָבָה אוכו׳ ״. ״להצילו״ תזכה משה, אבל לא ״להעלותו״. ואולי זו סיבה נוספת לאי הכללת כוס חמישי בהגדה – ההזדהות עם משה.

[10] למרות שהתחבר בארץ ישראל, נראה שאת השם ״שולחן ערוך״ לחיבורו ההלכתי הגדול, לקח ר׳ יוסף קארו לא ממדרש זה אלא ממכילתא דרבי ישמעאל משפטים מסכתא דנזיקין פרשה א: ״שימה בפיהם; יכול שונין ולא יודעין? תלמוד לומר: ואלה המשפטים וגו׳, ערכם לפניהם כשולחן ערוך״. אבל לאוזנינו היום זה נשמע מעניין: משה מוריד התורה רואה את הארץ כשולחן ערוך. (ודווקא בספר שולחן ערוך לא נזכרות המצוות וההלכות התלויות בארץ ...)

[11] מדרש זה חוזר על המוטיב שבמכילתא לעיל שראייתו של אברהם חביבה יותר משום שהייתה בנחת. משה ראה את ארץ ישראל לאורך ולרוחב ולעומק והייתה פרוסה לפניו כשולחן ערוך, אבל עדיין אין זו אלא ראייה של צער, בעוד שזו של אברהם הייתה של נחת. למרות קטעי הפסוקים המובאים במדרש על הצער שבראייתו של משה, אנו מציעים שצער זה איננו רק הטיפוס הפיסי על הרב נבו, אלא גם ״עצב נבו״ כביטוי שטבעה המשוררת רחל בשירה מנגד, של מי שלא זכה לחיות בארץ. של מי שמנגד ראה ונפרד בכך מהעולם. זאת ועוד, ראייתו של אברהם היא בתחילת ספר התורה, בחומש בראשית. עם כל הקשיים וחוסר המימוש שגם הוא חווה (ראו הערה 1), עדיין זו ראשית הדרך, ויש מה לצפות לקיום ההבטחות בהמשך: ״לזרעך אתן את הארץ הזאת״. אבל ראיית משה היא בסוף ספר התורה, לאחר תולדות האבות, ריב האחים, גלות מצרים, ברית סיני, חטאי העגל והמרגלים, ארבעים שנות נדודים, ברית ערבות מואב וכל שאר ההרפתקאות והמאורעות שבני אברהם יצחק ויעקב ״זרעך״ חוו. על משה הוטלה עליו המשימה לקיים ולהגשים את ראיית אברהם, כפי שגם נאמר לו במפורש בתחילת שליחותו: ״לֵךְ וְאָסַפְתָּ אֶת־זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם ה׳ אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נִרְאָה אֵלַי אֱלֹהֵי אַבְרָהָם יִצְחָק וְיַעֲקֹב לֵאמֹר פָּקֹד פָּקַדְתִּי אֶתְכֶם וְאֶת־הֶעָשׂוּי לָכֶם בְּמִצְרָיִם: וָאֹמַר אַעֲלֶה אֶתְכֶם מֵעֳנִי מִצְרַיִם אֶל־אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי אֶל־ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ״ (שמות ג טז-יז). והנה גם הוא צריך כעת להסתפק בראייה! ולא ראייה מתוך ובתוך הארץ ובנחת, אלא ראייה ״מנגד״. זו ראייה של צער.

[12] ובמדרש תנאים לדברים פרק ג פסוק כז: ״וראה בעיניך - אמר לו הקב״ה (למשה): אברהם אמרתי לו: קום התהלך בארץ לאורכה ולרוחבה, אבל אתה: וראה בעיניך״. הראייה של אברהם על פי מדרש זה איננה צפייה מלמעלה מאיזה מקום גבוה. אין שום אזכור שאברהם עלה על הר וצפה מלמעלה, אלא פשוט ״מן המקום אשר אתה שם״. – ראייה ״בגובה העיניים״ אם נחבר את ״מן המקום אשר אתה שם״ עם ״קום והתהלך בארץ לאורכה ולרוחבה״ ונראה בהם עניין אחד, אולי אפילו ציווי אחד משולב (כפי שכבר רמזנו בהערה 5), הרי שראייתו של אברהם היא חלק מהליכתו בארץ לאורכה ולרוחבה. ראייה ארצית בכל יום ויום, בכל מקום בו הוא נמצא, לארבע רוחות השמים: ״צָפֹנָה וָנֶגְבָּה וָקֵדְמָה וָיָמָּה״. זו גם ראייה כלפי מטה – אל האדמה אשר אתה צועד עליה, נוטע עליה את אהלך, חופר בה ומגלה מים חיים. משה, שלא זכה להתהלך בארץ ולחוש אותה ברגליו, נזקק לראייה המופלאה מגבוה שכבר ראינו במדרש הקודם, ראייה שהמדרש כאן קורא לה ״כל צורכה״. אבל בכך לא מסתיים מדרש קצר זה והוא מכניס לתמונה גם את יהושע! ועל כך עוד במדרש הבא.

[13] המדרש הקודם הכניס לתמונה את יהושע ובצדק רב. מה טעם לדון בראייה של אברהם מול משה, מי חביבה וגדולה ממי ולא לדרוש גם ביהושע שזכה לקיים את שתי הראיות האלה - לכבוש אותה ולהתנחל בה – להפוך את הַרְאִיֶּיה לְרֶאְיָה, את הראיות והבטחות לאברהם ולמשה למציאות ומימוש. עיקר ספרות הקודש הם שישה ספרים, אומר רב אדא ברבי חנינא: חמישה חומשי תורה וספר יהושע שהוא קיום ההבטחות ומבחינות רבות ממשיך את ספר דברים בסגנון ובתוכן. כל שאר ספרי הנביאים והכתובים ניתנו משום שישראל חטאו. הנביאים באו להוכיחם ולקרוא להם לשוב וספרות החכמה ללמדם מוסר ודרכי חיים. (וכבר אמרו על מדרש זה בבת שחוק: מזל שחטאנו, ככה קבלנו ספרים כה חשובים כנבואות ישעיהו, ירמיהו, ספרות החכמה וספר הספרים כולו). אז אולי מעשי יהושע הם העיקר ולא הדיון אם ראיית משה חביבה או ראיית אברהם? דא עקא, יאמרו המדרשים לעיל לרב אדא, יהושע הוא ערכה (השטר) של ארץ ישראל, אבל מרוב עיסוק בכיבושה ובהתנחלות בה, הוא ״לא ראה אותה״. ובר זה אומר דרשני ופרשני ונשמח לקבל מים חוזרים על דרשתו של רב אדא לעיל: ״יהושע שכיבשה – לא ראה אותה״. עד שנקבל תשובות משואבי

רמב"ן בראשית פרק טו פסוק יח – ראיית אברהם כראיית משה

ואחרי כן כשרבו זכיותיו בארץ הוסיף לו: ״שא נא עיניך וראה צפונה ונגבה וקדמה וימה״ (לעיל יג יד), כי יתן לו כל הארצות ההן בכללן.[14] ואין הטעם ״אשר אתה רואה בעיניך״, כי ראות האדם איננו למרחק, רק שיתן לו לכל מראה עיניו הרוחות.[15] או שהראהו כל ארץ ישראל כאשר היה במשה רבינו. והוסיף לו בברכה השנית הזאת עוד ולזרעך עד עולם, ושירבה זרעו כעפר הארץ.[16]

ספרי זוטא פרק כז פסוק יב – ראיית משה גדולה יותר

גדולה ראייה שנאמרה במשה מראייה שנאמרה באברהם. באברהם מהוא אומר? ״קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה״ (בראשית יג יז), אבל במשה הוא אומר: ״עלה וראה״.[17]

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: התמקדנו בראיות משה ואברהם את הארץ, אך יש ראיות רבות נוספות שמשותפות לשניהם. אחת מיוחדת, היא הראיה של משה את צרתם של ישראל בקושי השעבוד - ראייה שבאה מראיית אברהם בברית בין הבתרים, עליה כבר עמדנו בדברינו אותם הנתונים תחת הבנין בפרשת שמות. בהקשר שלנו יש להוסיף את מדרש שמות רבה פרשה ג סימן ב בו זועק משה על קושי השעבוד ונענה בתשובת הקב״ה: ״אתה רואה ראייה אחת ואני רואה שתי ראיות״ – אתה רואה שבני ישראל עתידים לקבל את התורה ואני רואה גם שהם עתידים לעשות את העגל. ובכל זאת נגאלו, משום שאין הקב״ה דן את האדם אלא לפי מעשיו כעת. ודין זה למדנו מהצלת ישמעאל במדבר ״שמעתי את כל הנער באשר הוא שם״. וראייה ״מן המקום אשר אתה שם״, למדנו מאברהם אבי ישמעאל. ראו מדרש נפלא זה שם.

ולרוצים להוסיף ולהגות, הנה כמה מחשבות קטנות שאפשר להרחיב ולפתח. ראיית אברהם ״מן המקום אשר אתה עומד שם״ איננה רק של נחת ו״שלא לבטוהו״ – היא ראייה מנקודת המוצא ומעמדת הרואה והצופה. מה שאתה רואה, מה שאתה שם לב אליו, הקשה או הקל, הטוב או הרע, היפה או המכוער, החיובי או השלילי, תלוי ״במקום״ שאתה ״עומד״ בו, בעמדתך, בדעתך וביחסך למה שמראים לך. מספרים על הרב קוק ז״ל שהיה הולך ברחובות ירושלים ולא ראה חילול

המים, נזכיר כאן את דרשת ספרי במדבר פרשת פינחס פיסקא קלו: ״את הארץ אשר תראה - מגיד שראה משה בעיניו מה שלא הלך יהושע ברגליו״. ״אין בעל הנס מכיר בניסו״. דור החלוצים הראשון עסוק כל כך בכיבוש ובהתנחלות ובהתבוססות הראשונים של כל מקום שנכבש וקשה לו לראות את התמונה הכוללת. זה תפקידם של הדור השני והשלישי. יתנחזור להשוואה של ראיית אברהם וראיית משה.

[14] נראה שרמב״ן עונה כאן על דברינו בהערה 1 מדוע ההבטחה על הארץ לא ניתנת לאברהם מיד עם כניסתו לארץ והוא צריך לעבור קודם כמה צרות והתנסויות כירידה למצרים, הפירוד מלוט ועוד. הוא צריך ״לראות את הארץ״ ולחוש אותה קודם שיזכה שתינתן לו בהבטחה.

[15] עצם הצפייה בארבע רוחות השמים למלוא האופק היא שעושה את הקניין, אין צורך לראות בעיני בשר כל פרט ופרט. פרשני רמב״ן מפנים כאן לזוהר שאומר: ״עד כמה חמי בר נש? תלת פרסי, או ארבע או חמש פרסי. ואיהו אמר: כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה?! אלא כיון דארבע סטרין דעלמא חמי, כל ארעא חמי, דהא ארבע סטרי דעלמא, כללא דכל עלמא״. ארבע רוחות העולם כוללות את העולם. השוו מוטיב זה עם הביקורת על המרגלים שבקשו לראות קודם את הארץ. ראו המשל על בן טובים במדרש במדבר רבה טז ז, המשל על בן המלך שהתעקש לראות את הכלה שאביו מייעד לו: ״למה היו דומין? למלך שזימן לבנו אשה נאה ובת טובים ועשירה א״ל המלך זמנתי לך אשה נאה ובת טובים ועשירה. א״ל הבן: אלך וארא אותה שלא היה מאמין לאביו מיד הוקשה הדבר והרע לאביו אמר אביו מה אעשה אם אומר לו איני מראה אותה לך עכשיו הוא אומר כעורה היתה לפיכך לא רצה להראותה וכו׳ ״.

[16] נראה שרמב״ן עדיין מוטרד מראייתו האנושית המוגבלת של אברהם, לעומת ראייתו הרחבה והמקפת (והפלאית) של משה מעל ראש הפסגה. רמב״ן שזכה לעלות לארץ בערוב ימיו ובמיעוט שנותיו בה סייר בה לכל אורכה מעכו ועד חברון, לא מקשר את ראיית אברהם עם הליכתו בה כמו שמצאנו במדרש תנאים לדברים (ראו הערה 12), ומחפש כל דרך להרחיב את ראייתו של אברהם לכל הארץ, אם בהסבר שראייה איננה בהכרח ראייה פיסית אלא מבט כללי בכיוון ואם בכך שראייתו של אברהם הייתה כראייתו של משה. האם הקושי שרמב״ן חש כאן קשור בחווייתו בארץ כשנוכח בשיממונה ועזובתה? האם לרמב״ן חשוב לומר שראייתו של אברהם הייתה מקיפה ורחבה כשל משה על מנת לחזק את תביעתנו על ארץ ישראל וקשורה לשיטתו שמצוות יישוב ארץ ישראל היא מהתורה?

[17] מדרש זה הוא בין המעטים שמצאנו שמציג גישה הפוכה ממה שראינו עד כאן ועומד בעיקר כנגד המכילתא בה פתחנו. ראיית משה שעלה וראה שסקר את הארץ כשולחן ערוך וראה דרך הגיאוגרפיה את ההיסטוריה קדימה ואחורה, היא הגדולה יותר. אולי לא החביבה, אולי בצער, אבל גדולה יותר! את היגיעה והטרחה שרואה מדרש מכילתא בעליית משה לראש הפסגה, רואה מדרש זה כעלייה והתעלות: ״עלה וראה״. ״עלה והבט וראה״, כלשון המכילתא עצמה. הפירוט הרב של כל מה שראה משה שמדרש מכילתא מתאר כפיצוי למשה שראייתו פחות חביבה מראייתו של אברהם (פירוט שקצרנו בו), היא שעושה ראייה זו ״גדולה יותר״ בספרי זוטא. למה גדולה יותר? משום שמשה בא אחרי אברהם. לראיית אברהם יש את החן, החביבות והנעימות הבראשיתיים. לראיית משה, הגם שהוא אישית לא נכנס, יש ראייה עם מחויבות גבוהה יותר. זו האחרונה באה לקיים את הראשונה. שלם עוון האמורי. הגיעה השעה להתנחל בארץ. אך משה לא זוכה ...

שבת, מנגד, עמדו ברחוב יהודים עטופי טליתות וזרקו אבנים שהוכנו מבעוד יום.. היה מי שגם בשבת לא ראה חילול שבת בירושלים, והיו מי שכבר ביום שישי ראו בעיני רוחם את כל מחללי השבת העתידיים – ראו והכינו את אשר יעיפו – ובלבד שלא לעבור חלילה על איסור מוקצה.

ופיוט קטן

שְׁנֵי גְּדוֹלֵי עוֹלָם רָאוּ
רָאוּ וְלֹא זָכוּ
זֶה עוֹמֵד בְּתוֹכָהּ
וְהוֹלֵךְ בָּהּ לְאָרְכָּהּ
וּלְרָחְבָּהּ,
כְּמִלּוֹא מְדָתָהּ
עַל כָּל צָעַד שׁוֹאֵל
מְשִׁתּוֹמֵם, מְצַפֶּה וּמְיַחֵל
לְקִיּוּם רְאִיָּה וְהַבְטָחָה.
וְזֶה צוֹפֶה בָּהּ מִנֶּגֶד
וְרוֹאֶה בָּהּ כָּל אֶבֶן וּפִנָּה
מִתְחַנֵּן מִתְלַבֵּט וּמִתְחַבֵּט
לָמָּה אֲנִי לֹא אִתָּהּ?

רְאִיָּתוֹ שֶׁל מִי גְּדוֹלָה,
רְאִיָּתוֹ שֶׁל מִי חֲבִיבָה
צַעֲרוֹ שֶׁל מִי גָּדוֹל,
תּוֹחַלְתּוֹ שֶׁל מִי יוֹתֵר בִּגְבוּרָה?
שֶׁל אֲבִי הָאֻמָּה אוֹ שֶׁל שַׂר הַתּוֹרָה?
נֶחְלְקוּ בָּהּ חַכְמֵי מִדְרָשׁ, פְּשָׁט וְאַגָּדָה
וְאָנוּ רַק זֹאת נֵדַע:
עֵינֶיךָ שָׂא, הִיא הַצַּוָּאָה
מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שָׁם, בַּשֶּׂפֶל וּבַפִּסְגָּה
בְּנַחַת כִּבְצַעַר, בִּגְדוֹלָה וַחֲבִיבָה
כָּךְ בְּרֵאשִׁית הַתּוֹרָה וְכָךְ גַּם בְּסוֹפָהּ

הֲטוֹב טוֹב אַתָּה מֵאַבְרָהָם
גֵּר וְתוֹשָׁב בָּאָרֶץ הַמֻּבְטַחַת
עָמַד וְהִבִּיט בָּהּ דּוּמָם
בְּלִי לְבָטִים רַק בְּנַחַת
רָאָה מֵהַמָּקוֹם בּוֹ עָמַד, וְשָׁמַע:
דּוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה בְּבוֹא הַשָּׁעָה
כִּי לֹא שָׁלֵם עֲוֹן הָאֱמוֹרִי
לֹא שָׁלֵם עַד עַתָּה

הֲטוֹב אַתָּה מִמֹּשֶׁה שֶׁקִּבֵּל עַל עַצְמוֹ בְּיִסּוּרִין
לְגְאוֹל עַם קְשֵׁה עֹרֶף – מֵעֲבָדִים לִבְנֵי חוֹרִין
אַרְבָּעִים שָׁנָה סָבַל מַכְאוֹבָיו
עַד שִׁפַּת הַיַּרְדֵּן הִגִּיעוּ פְּסִיעוֹתָיו
וּבְעֶצֶב נִבּוֹ נִסְגְּרוּ אַשְׁמוּרוֹתָיו

שָׂא עֵינֶיךָ לְאַרְבַּע הָרוּחוֹת
שָׂא תִּקְווֹתֶיךָ לְדוֹרֵי דּוֹרוֹת
לַמֵּד אֶת בָּנֶיךָ בְּאַהֲבַת עֲבוֹתוֹת
לָשֵׂאת אֶת עֵינֵיהֶם לְמַעְלָה,
לְכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם
לָאָדָם וַאֲדָמָה לְמַטָּה,
לְכַפּוֹת הָרַגְלַיִם
וְתָמִיד לְקַוּוֹת וּלְצַפּוֹת בְּכִפְלַיִם
לִסְקוֹר וְלִזְכֹּר בְּרֹאשׁ מוּרָם
מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שָׁם
כִּי תְּמָשֶׁךָ שַׁרְשֶׁרֶת הָרְאִיָּה לְדוֹרוֹת עוֹלָם..